

553.425
БЕЛАРУСКАЕ ВЫДАВЕЦКАЕ ТАВАРЫСТВА.

**Аб арганізацыі
беларускае працоўнае
ШКОЛЫ,**

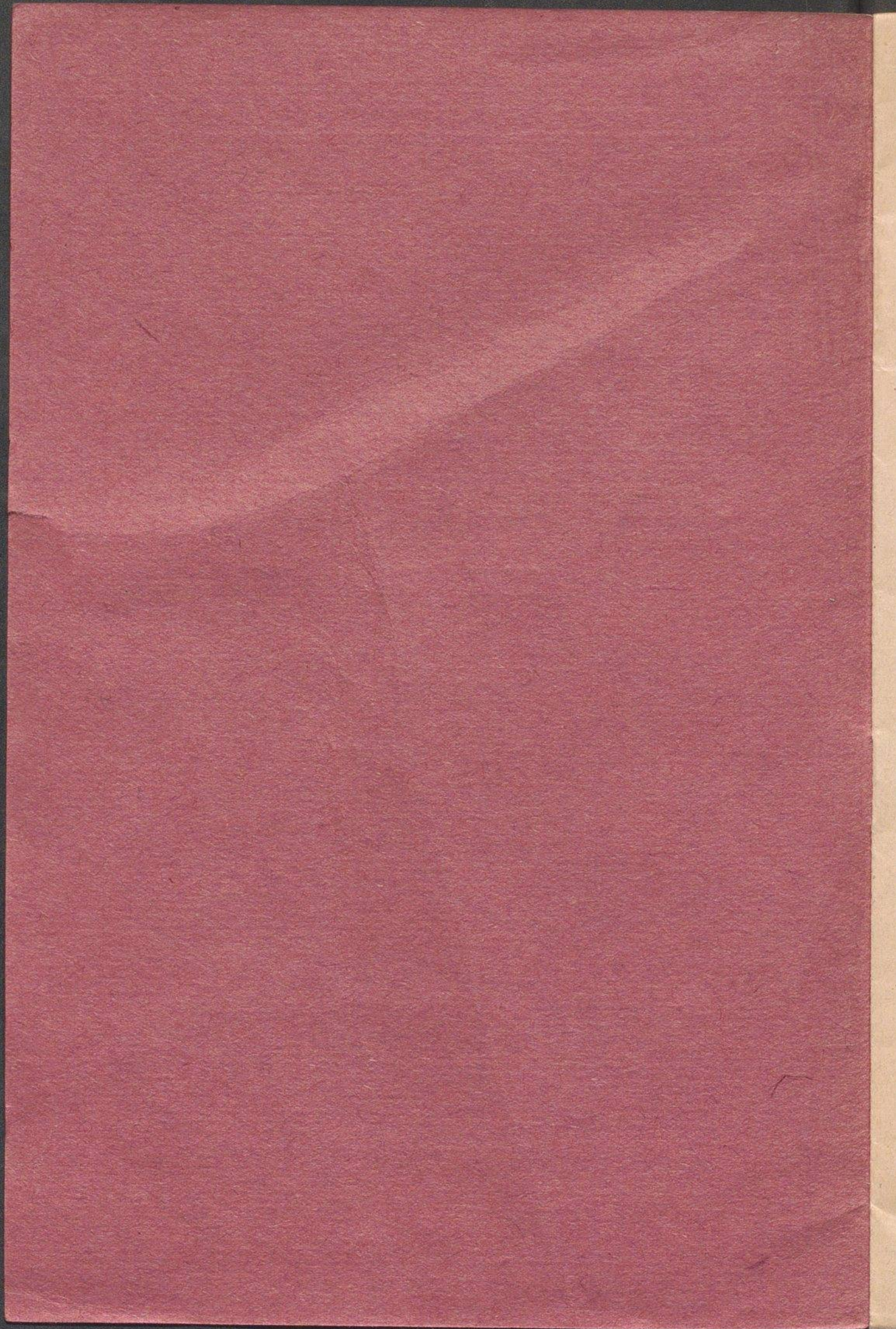
С. ПАУЛОВІЧА.

Адбітак з Беларускага Календара на 1929 год

Вільня, —: —: —: —: —: —: —: 1928 г.

БЕЛАРУСКАЕ ВЫДАВЕЦКАЕ ТАВАРЫІТВА.

Σ 3000
10/11 8

**АБ АРГАНІЗАЦЫ
БЕЛАРУСКАЕ ПРАЦОЎНАЕ
ШКОЛЫ**

С. Паўловіча.

Адбітак з Беларускага Календара на 1929 г.

Вільня, :—: :—: :—: :—: 1928 г.

Беларуская Друкар-
ня ім. Фр. Скарыны Люд-
вісарская вуліца № 1.

II 553.425

1928.8.0.5640

Аб арганізацыі беларускае працоўнае школы.

Шляхам доўгага змаганьня беларусы пад Польшчай дабіліся — праўда, пакуль што болей па назову — да дваццаціх пачаткавых школаў. У далейшым змаганьні, якое — верым — не спыніцца, сетка гэтых школаў будзе павялічвацца, і трэба, каб усе яны ўжо не па назову толькі, а па ўсяму свайму і вонкаваму і ўнутраннаму выглядзе зьявіліся запраўднымі беларускімі школамі, пад кіраўніцтвам запраўдных, г. ё. мясцовых вучыццалёў-беларусаў, выйшоўшых з гущы беларускага народу. Так ці іначай, а па нашай думцы, ужо і цяпер зусім сваячасным зьяўляецца пытаньне аб арганізацыі беларускае пачаткавае школы, якую — разумеецца — беларусы хочуць і мусяць будаваць сваімі рукамі. Гэтае пытаньне ў нашай прэсе яшчэ зусім не парушалася. Не маем мы і свае адпаведнае пэдагагічнае літэратуры. Усё гэта і прымушае нас забраць пасільны голас, каб скрануць, напасьледак, з мёртвага пункту пытаньне аб арганізацыі беларускае школы — пытаньне, якому падобнага па важнасьці і значэньню ня можа і быць, бо толькі школа, добра арганізаваная, забяспечвае народу нацыянальнае і культурнае адраджэньне. Такое важнае значэньне для нас нашае школы павінна зьвярнуць увагу на пастаўленае пытаньне ня толькі прафэсыянальнага вучыцельства, але і наагул усяго сьвядомага беларускага грамадзянства, каб супольнымі сіламі накіраваць нашу нараджаючуюся школу на той адзіны праўдзівы шлях, які вымагаецца жыцьцём, гісторыяй і нацыянальнымі імкненьнямі беларускага народу.

Цяжкі, цярністы лёс спаткаў беларускую школу ад самага яе нараджэння. Шмат было і пэўне-ж яшчэ болей будзе перашкодаў на шляху яе самастойнага разьвіцьця. Аднак, чым ляпей будзем ведаць, за што змагаемся, чым болей усьведамім сабе пэдагагічныя ці навуковыя вымаганьні адносна да сучаснае школы, тым болей будзе гарантыяў пасьпеху у змаганьні з гэтымі перашкодамі.

Тып нашае школы.

Галоўнае пытаньне, якое ў першую чаргу мы павінны вырашыць, датычыцца таго, ці наша школа хоча наагул адарвацца ад сучаснае школы, не лічучыся з пэдагагічнымі здабыткамі веку і творачы якуюсь сваю новую, яшчэ няведаную школу, ці яна гатова ў сваім будаўніцтве паслугавацца ўжо існуючымі тыпамі школ, толькі перарабляючы ў нешта сваё, роднае, беларускае, і надаючы ёй праз тое свой нацыянальны характар? Калі прыняць пад увагу, што ў сваёй мінуўшчыне мы ня маем нічога — ні адпаведнае пэдагагічнае практыкі, ні адпаведнае пэдагагічнае літэратуры, — *бо ня мелі самае школы*, — дык стане зразумелым, чаму ў васнову сваёй школы павінны палажыць адзін якісьці з існуючых ужо (у іншых народаў) тыпаў сучаснае школы. Але гэтае перайманьне мы ня тлумачым, як сьляпое капіраваньне чужых узораў. Трэба, каб у беларускай школе, пабудаванай на запазычаны ўзор, панаваў дух беларускі, каб яна адпавядала ўсяму жыцьцю народнаму, псыхыцы і нацыянальным імкненьням беларускага народу, каб з яе выходзілі людзі высокае культуры і моцныя барацьбіты за беларускую справу. Такі пагляд не павінен выклікаць ні ў каго здзіўленьня: кожны народ пераносіць на грунт сваёй школы практыку і ідэі іншых народаў, перапрацоўвае іх паводле сваёй ідэалёгіі і сваіх нацыянальных асаблівасьцяў і творыць — у далейшым разьвіцьці — новыя пэдагагічныя і культурныя вартасьці, якія таксама йдуць у карыстаньне іншых народаў. Так ось і йдзе абмен усяго культурнага багацьця, здабытага чалавецтвам.

Ня можа быць павароту да старае школы.

Гэтак, перад намі заданьне будаваць сваю школу (мы тут будзем гаварыць пераважна аб пачаткавай школе з 7 гадамі навучаньня). У якім-жа кірунку, на якіх ідэалёгічных падставах павінна пачацца гэтае будаўніцтва? Тут можа быць высунута шмат рознага роду сыстэмаў ці тыпаў школы, але аб адным толькі ня можа быць мовы, гэта — аб павароце да старае, ці т. зв. традыцыйнае школы. Праўда, яна яшчэ жыве, але жыве толькі па інэрцыі, па сіле агульнага закону жыцьця, у якім усялякая новая думка

ці новы лад грамадзкі прымушаны доўга змагацца і прабіваць сабе дарогу, пакуль заступяць мейсца старага, пакуль знойдуць для сябе агульнае прызнаньне. Таму ня можа быць уваскروشана намі старая школа, што яна не надаецца для выпавненьня тых заданьяў, якія ставіць школе сучаснае жыцьцё. Наш напружаньне, кіпучы век, век перабудовы ўсяго жыцьця, вымагае ад школы, каб падгатаўляла людзей фізычна і моральна здаровых, людзей усебакова ўсьведамленых і падгатаваных да жыцьця, людзей моцнае волі і здольных рук, людзей поўных ініцыятывы і грамадзкае ахвярнасьці, стойкіх барацьбітоў з агульнае шчасьце і дабро, асабліва-ж за шчасьце і дабро свайго народу. А ці ж такіх людзей выпускала і можа выпускаць старая школа з яе кніжкаю, „папяроваю“ мудрасьцяй, з яе тэорычнасьцяй і адарваннасьцяй ад жыцьця, падаўленьнем у ёй усялякае жывое думкі, з яе прымусам і муштрай? Ці такая — пытаемся — школа. глухая на жыцьцё і далёкая ад жыцьця, можа падгатаўляць людзей. аб якіх мы толькі што гаварылі? Тут нават не аб рэформе школы мова: тут трэба рашуча парваць з усёю школьнай спадчынай, трэба радыкальна зьмяніць увесь лад школьнага жыцьця. І адказ на пытаньне, якую-ж, з поваду поўнага банкруцтва старае школы, нас ледаваць нам сыстэму школьнага навучаньня і ўзгадаваньня, можа быць толькі адзін: беларуская пачаткавая (ды і сярэдняя) школа павінна будавацца толькі на ўзор *новае т. зв. працоўнае ці творчае школы.*

Працоўная школа заганіцаю і ў Польшчы.

Працоўная школа новаю зьяўляецца можа толькі па назову свайму. У васнове яе ляжаць прынцыпы ведамыя ў педагогіцы даўно, — але яны не атрымалі ў сваім часе шырокае апрацоўкі. У нашыя дні працоўная школа ўсё болей і болей знаходзіць для сябе прызнаньня ў педагогіцы і даверра з боку грамадзянства. Пачаўшы з 80-х гадоў мінулага стагодзьзя, ідэі працоўнае школы, правяраныя практыкай у новапаўстаўшых школах гэтага тыпу (у Фінляндыі, Швайцарыі, Нямеччыне, пазьней у Амэрыцы), хутка пашырыліся па ўсяму Старому і Новаму Сьвету і цяпер, можна сказаць, няма ніводнае краіны, дзе-б ня істнавала большага ці меншага ліку працоўных школаў і апавелных дасьледчых установаў. У Бельгіі ў нашы дні праводзіцца агульная рэформа элемэнтарнае школы ў духу іменна працоўнае школы. У Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік прызнаным дзяржаўна тыгам школы ўсіх ступеняў зьяўляецца тып працоўнае школы. У Польшчы працоўная школа мае таксама шмат прыхільнікаў; ёсьць ужо і спэцыяльная літэратура аб творчай школе, напр.: 1) Henryk Rowid. Szkoła twórcza, Kraków, 1926 г., 2) Журнал: Ruch Pedagogiczny; ёсьць кружкі „miłośników szkoły twórczej“ (Вільня); ёсьць цэлы рад дасьледчых школ, напр.: „школа працы“ ў Лодзі, школа ім. Шленкера ў Варшаве, школа ім. Г. Іордана ў Кракове, пры вучыцельскай сэмінарыі ў Холме і інш. Але мо' найболей аўтарытэтным прызнаньнем педагогічнае вартасьці ідэяў працоўнае школы зьяўляюцца пастановы агульных зьездаў саюзаў Немецкага (у Бэрліне ў 1912 г.) і Расейскага (у пецярбурзе 23. XII. 1913 г. — 3. I. 1914) Вучыцельства, у якіх вынесена агульнае і безагаворачнае асуджэньне старой, традыцыйнай школе

і абвешчаны адзінымі прыгоднымі для ўзгадавання моладзі прынцыпы працоўнае школы. Трэба ведаць, што на гэтых зьездах было прадстаўлена амаль ня ўсё вучыцельства Нямеччыны і Расеі! Наканец, ня можна абыйсьці моўкі і прац заснаванае ў 1921 годзе „Міжнароднае Лігі Новага Выхаванья“, якая іменна ідэі працоўнае ці творчае школы кладзе ў аснову сучаснага школьнага навучанья і ўзгадавання.

Разьвіцьцё пэдагагічнае думкі.

У чым сутнасьць працоўнае школы?

Якія прычыны выклікалі яе да жыцьця? Бяз сумліву, тут адгулялі в. важную ролю сацыяльныя, эканамічныя, нацыянальная і інш. прычыны, але разгледжаньне іх не ўваходзіць у нашу задачу, і мы скажам толькі, што ідэі прац. школы зьявіліся таксама ў выніку эвалюцыі або разьвіцьця пэдагагічнае думкі.

Есьць два галоўныя кірункі ў разьвіцьці педаг. думкі адносна да прынцыпаў школьнага ўзгадавання: індывідуальны (асабісты) і сацыяльны (грамадскі). Прадстаўнікі кожнага з іх розна падходзілі да пастаўленага пытанья, таму ў іх руках і школа набывала розны выгляд ці характар.

Індывідуальная школа ідэал ўзгадавання шукае ў самым дзіцяці і таму лічыцца толькі з яго інтарэсамі, настроямі, здольнасьцямі. У цэнтры ўсяго духоўнага жыцьця дзіцяці — кажуць — знаходзіцца розум, таму школа павінна зьвярнуць асаблівую ўвагу на ўзгадаваньне іменна розуму. З гэтага пункту гледжанья ў школе індывідуальнага кірунку набывае вялікага значэньня сыстэматычнасьць, разьмернасьць і лэгічнасьць выкладанья і фармуляваньня ўсякае веды, — гэта так называнае фармальнае разьвіцьцё. Трэба, кажуць, даць вучню пэўны круг мысьлі, пэўны ідэалэгічны сьветагляд, і тады сам сабою сфарміруецца і яго характар. Сьвядомы, разумны, выхваны, узбагачаны моральнымі ідэямі, вучань, на выхадзе з школы, будзе добра разьбірацца ў жыцьці і зробіцца карысным сябраю грамадзянства.

Сацыяльная школа высоўвае на першы плян узгадаваньне не асобы, а грамадзянства. Мала — кажуць — разьвіць сьвядомасьць вучня: трэба памагчы сфарміраваць яго характар, разьвіць у ім імкненьне да пэўнае грамадзкае ідэі, трэба ўжо са школьнае лаўкі падгатаўляць яго да жыцьця і працы ў грамадзянстве. Школа ня ёсьць нейкая там лабараторыя ці кузьня, дзе апрацоўваецца чалавек. Школа — гэта самае жыцьцё, таму ўсім сваім ладам школа павінна набліжацца да звычайнага грамадзкага жыцьця. У школе не павінна быць ніякіх абавязкавых праграмаў ці правіл: вучыцель сам з вучнямі рэгулюе жыцьцё і заняткі школьнага колектыва (абшчыны), паводле ўзросту вучняў і пераважаючых іх інтарэсаў. Кожны вучань мусіць выявіць як найболей дзейнасьці і працы на карысьць усяго калектыва, але пераз гэта адначасна будзе забесьпечвацца і яго ўласнае інтэлектуальнае і волевае разьвіцьцё.

Мэта ўзгадавання.

Які-ж з абодвух паказаных кірункаў заслугоўвае пераважнае нашае ўвагі? З пункту гледжанья сучаснага разьвіцьця пэдагагічнае думкі, абодва яны крайнія, аднабокія, і таму выключна адзін ці другі ўва ўсёй сваёй прыцыповай чыстаце прыняты быць ня можа. Праўда, як заўсёды

бывае ў жыцці, ляжыць па сярэдзіне. Школа павінна адначасна ўзгадоўваць і чалавека і грамадзяніна—ось гэткі, як бы мы яго назвалі, сярэдні кірунак будзе самым правільным вырашэннем нашага пытання. І толькі таму мы ўжо наперад выказалі сябе староньнікамі працоўнае школы, што ўва ўсёй сваёй паўнаце ўказаны прынцып — узгадоўваць і чалавека і грамадзяніна! — знайшоў сабе вырашэнне іменна ў працоўна-творчай школе. Паводле гэтага прынцыпу, мэтай школьнага ўзгадавання павінна быць гарманічнае разьвіццё дзіцяці, усіх яго і духоўных і фізычных сілаў і здольнасцяў і прыгатаванне з яго чалавека здольнага да творчае і прадуктыўнае працы ў грамадзянстве на полі культуры духоўнай і матэрыяльнай. Трэба, каб школа прышчэпіла дзіцяці ўсе вартасці, якія створаны чалавечай культураю (навука, мораль, мастацтва), каб праца для грамадзянства і ў грамадзянстве падгатаўлялася ў працэсе свабоднага разьвіцця ўсяго ўнутранага зместу ці багачыя індывіда (асобы). Павінна быць сувязь між школьнаю працаю, актыўнымі праяўленьнямі дзіцяці — з аднаго боку, і рэальным грамадскім жыццём — з другога. Толькі пры гэтых варунках ня будзе супярэчнасці між вымаганьнямі індывіда і грамадзяніна, і будзе створана адна суцэльная асоба.

Такія заданьні ставіць сабе ўсялякая сучасная працоўная школа, не інакшыя павінна ставіць і беларуская працоўная школа: ня толькі з тае прычыны, што гэтага вымагае сучасная навука, павінны мы перасадзіць на наш грунт працоўную школу: ўсё жыццё беларускае вымагае для нас іменна працоўнае, а не інакшае якое школы. Бо толькі працоўная школа, добра з'арганізаваная, можа вывясці беларускі народ з яго векавечнае цемры і вядолі, бо толькі працоўная школа можа прыгатаваць сьвядомых, здольных, багатых і ініцыятывай і грамадскім пачуцьцём сыноў нашага народу і змагароў за нацыянальнае адраджэнне і вызваленне Беларусі, бо толькі працоўная школа можа падняць на алпаведную вышыню беларускую культуру і гаспадарку! увясці нас у сусьветную скарбніцу навукі, тэхнікі і мастацтва, з якой скарбніцы нам не давалося дагэтуль карыстацца.

Пяройдзем цяпер да болей дакладнага разгледжання сутнасці працоўнае школы, яе мэтадоў і сродкаў узгадавання. Адзначым толькі найболей характэрныя і важныя момэнты, якімі новая прац. школа асабліва розьніца ад старае школы. Разумеецца, перад вачыма чытача мы пастараемся намаляваць працоўную школу ў яе, так сказаць, нацыянальным беларускім выглядзе, як яна прадстаўляецца нам ў ідэале.

Галоўныя азнакі працоўнае школы.

У працілежнасьць старой школе, у якой дзеці толькі *слухалі*, прыкутыя да сваіх лавак і адсунутыя ад жыцьця, тэорэтыкі і практыкі працоўнае школы вымагаюць ад вучняў як *найболей актыўнасьці, самадзейнасьці, працы, жывога і дзейнага нагляданьня прыроды і жыцьця людскога*. Трэба заўсёды ставіць вучня ў палажэньне дасьледчыка, каб кожны элэмент свае веды набыў сам, сваімі ўласнымі сіламі, набыў іменна ў працэсе працы і цераз працу, як духоўную, так і фізычную. У той час, як у старой школе зусім ня было мейсца для фізычнае працы, творчая школа адводзіць ёй пачэсную, мо' нават пераважаючую ролю, справядліва лічучы фіз. працу, мэтадычна арганізаваную, найлепшым узбудзіцелем усіх як фізычных, так і псыхічных сілаў дзіцяці. Недарма дзеці так любяць рух, дзейнасьць. Дзіця бывае найшчаслівейшым, найболей выяўляе цікавасьці, учасьця да абкружаючага жыцьця, найболей дае здаровага, жыцьцярадаснага пучуцьця іменна, калі што робіць, творыць, працуе. Таму — меней слоў, болей дзейнасьці і працы! Аднак мы павінны з асаблівым націскам падчыркнуць, што фізычная праца ў творчай школе зьяўляецца не самамэтаю, не спосабам прыгатовіць вучняў — будучых грамадзян да пэўнае прафэсыі ці грамадзкае ролі, а толькі мэтадычным ці ўзгадаваўчым сродкам, іначай гэта была-бы якаясь прафэсыянальная, а не агульна-ўзгадаваўчая школа.

Фізычная праца. Мы разумеем тут: самаабслугоўваньне, ручную і ўласьціва фізычную працу.

Самаабслугоўваньне ўведзена шмат дзе ў школах Старога і Новага Сьвету. Сіламі вучняў выпאўняюцца ўсялякія работы для падтрыманьня ў належным парадку і чыстаце як самае школы, так і іншых школьных будынкаў і двара. Нельга не прыдаваць вялікага ўзгадаваўчага значэньня ўсім гэтым работам, і калі вучыцель на працягу некалькіх гадоў будзе сачыць за выпаўненьнем гэтых абавязкаў, дабіваючыся кожны раз хуткае і акуратнае работы і вымагаючы беражлівасьці адносна да свайго часу, як і да ўсіх рэчаў і матар'ялаў, дык ці ўсё гэта ня створыць патрэбнага для мэтаў узгадаваўчых навывка? Ці ў гэтым адношаньні нашая вёска, якая топіцца ў гразі і балоце, ці нашая звычайная сялянская хата, зьедзеная паразітамі, не вымагае помачы школы? Якімі-ж іншымі спосабамі і паднімаць культуру, быт нашага народу?

Ручная праца звычайна складаецца ў школах з наступных работ: лепка з гліны, выпіліваньне з дзерава, вырэзываньне з картону, пляцэньне кошыкаў, выраб розных рэчаў з бляхі, дзерава, такжа праца ў школьнай пераплётнай, сталярнай, швальні і інш. Пры выпаўненьні гэтых

работ вучням дадзены шырокі прастор у сэнсьсе выбару адпаведных сродкаў ці матар'ялаў, камбінаваньня розных элементаў, дасягненьня пэўнае тэхнічнае і эстэтычнае вартасьці. Зрабіць, напр., якую-колечы просьценькую скрыначку: колькі тут можна прылажыць дзіцяці разважаньня, густу, уласнае ініцыятывы і творчасьці, і якая тут, з другога боку, можа быць добрая школа для ўзгадаваньня характара настойлівага, выпрацаванага і загартаванага! З такімі навывкамі школьнік выйдзе і ў жыцьцё. А тое, што ён увесь час працуе ў калектыве, што сваю працу прымушаны падпарадкаваць вымаганьням грамады і цераз гэта прывучаецца абмяжовываць свае эгоістычныя інтарэсы—стварае адпаведны шлях для ўзгадаваньня ў дзяцей грамадзкага пачуцьця.

Якое наагул вялікае значэньне сучасная школа прыдае ручной працы, можна бачыць з наступных рэзалюцыяў па гэтаму пытаньню, прынятых на памянёным вышэй зьездзе Нямецкага вучыцельства ў 1912 годзе:

1) „ручная праца мае мейсце ў працоўнай школе—пасколькі застаецца ў сувязі з іншымі прадметамі навучаньня;

2) заняткі ручной працаю будуць падтрымліваць узгадаваньня розуму, прывядуць да раўнавагі ў разьвіцьці сілаў духоўных і фізычных, прычыняцца да абуджэньня і разьвіцьця ў дзяцей самастойнасьці, творчага пачуцьця і індывідуальнасьці;

3) праца ручная зьяўляецца агульным прынцыпам ў працэсе ўзгадаваньня моладзі, такжа мэтадычным сродкам, прыстасаваным у навучаньні некаторых прадметаў“. (Rowid, str. 94).

Пад уласьціва фізычнаю працаю ў працоўнай школе звычайна разумеюцца болей-меней шырока пастаўленыя работы ў школьным садзе, гародзе, на полі, пасецы, у лесе, кветні, на гумне і г. д. Тым хутчэй трэба адвесьці мейсца ўсім гэтым відам школьнае працы ў нас, бо Беларусь ёсьць краіна пераважна сельска-гаспадарчая і школа магла бы вельмі прычыніцца да падняцьця ў нас вясковае гаспадаркі. Якія-ж умовы трэба паставіць фізычнай школьнай працы, каб яна адпавядала свайму назначэньню? Трэба, каб праца стаяла на роўні сучасных вымаганьняў наўкі і культуры, адпавядала фізычным сілам вучняў, была пляноваю і рэгулярнаю, не перасьледавала карысных мэтаў, вялася цэлым школьным калектывам, — магла зацікавіць вучня сваёю арганізаванасьцяй і мэтазгоднасьцяй, каб вучань бачыў, што з усяго гэтага ў канцы канцоў будзе вялікая карысьць як для яго самаго, так і для роднае вёскі, а далей і ўсяго народу беларускага. Як і ручная, фізычная праца павінна быць цесна зьвязана з прадметамі навучаньня (прырода, фізыка, геомэтрыя, географія і інш.). У кожнай клясвай хрыстаматэі ёсьць, напр., стацьці аб глебе, угнаеньні зямлі, будове і ўзрастаньні насеньня, аб жыцьці расьлінаў, барацьбе іх з сухмянямі і вільгацьцю, уплыве ат-

масфэрных зьменаў і г. д. Працуючы хаця бы ў школьным гародзе, вучні практычна падойдуць да ўсіх гэтых пытанняў; кніжка, тэорыя цесна праз гэта злучацца з жыццём; вучань дастане запраўдную веду, так патрэбную пры фармаваньні яго сьветапагляду.

Перашкоды. Мы ясна сабе прадстаўляем, колькі паўстане перашкодаў, асабліва ў нашых умовах, пры арганізацыі ў школе для заняткаў ручною і фізычнаю працаю майстроўняў, школьнага саду, агароду, кветні, пры набываньні розных прыладаў для вядзеньня школьнае гаспадаркі і т. д. Але ж ці можам мы, з прычыны гэтых перашкодаў, адмовіцца ад самага прынцыпу? Ці ж паступова, з гадамі, пры спачуваньні грамадзянства, пры неаслабнай энэргіі вучыцельства, усе гэтыя труднасьці не ўдасца перамагчы? І па сутнасьці — што-ж тут ёсьць немагчымага? Немагчыма мець кавалак зямлі пры школе? Немагчыма мець будыніну пры школе для майстроўні? Немагчыма набываць час ад часу на невялікія грошы ці самым рабіць тыя ці іншыя прылады? Мы ні на хвіліну не забываем, што школа будзе грамадзкая, свая, родная, і ці ж грамада не падтрымае свае школы? Ці ж ня бачым мы і цяпер, як з грамадзкае ініцыятывы, на ахвяры, на даход з спэтакляў і інш. паўстаюць бібліятэкі, народныя дамы і г. д.?! Мы перакананы, што сьвядомасьць, любоў да Бацькаўшчыны, энэргія і праца як вучыцельства, так і грамадзянства перамогуць усе перашкоды, і перад працоўнай беларускай школай адкрыецца слаўная будучыня!

Экскурсіі павінны знайсці ў працоўнай школе самае шырокае прыстасаваньне. Пад імі мы ня разумеем якіх-колечы даўгіх падарожжаў (зредку мусяць і такія адбывацца). Найчасьцей, экскурсіі гэта — невялічкія пагуляўкі ў лес, на сенажаць, на рэчку, да возера, на цагельню, ганчарню, кузьню, сьлясарню і г. д., наагул усюды, дзе ёсьць жыццё, дзе мае прытарнаваньне праца людзкая. У часе экскурсіяў увага вучняў не павінна раскідывацца і іх трэба вучыць бачыць тое і так, чаго і як вымагае заданьне экскурсіі, бо кожная павінна мець асобую, выразную навуковую мэту. Вучыцель мусіць паставіць кожнага вучня перад назіраною зьяваю, і хай гэта будзе не мімалётнае глядзеньне, а пачынаць зь сябе ўсебаковае, уважнае разгляданьне, аналізаваньне, дасьледжваньне, перанесенае потым у класу, зьвязанае з усімі іншымі заняткамі і досьледамі. Прадметы, сабраныя ў часе экскурсіяў, дасьледжанья і адпаведным спосабам усystэматызаванья, увойдуць у лік школьных калекцыяў і займуць сваё месца ў школьным музэю. — Але ўзбагачаючы жыццёвы дасьлед, даючы вялікае ўзбуджэньне розуму, прывучаючы за кожнаю зьяваю прыроды шукаць яе прычыны, і, такім чынам, фармуючы здольнасьць

вучня да лёгічнага мыслення, экскурсіі даюць узбуджэнне і развой і ўсім іншым психічным сілам і здольнасцям дзяцей. Тут ідзе ўзгадаванне волі ці характару, бо ўвага ўвесь час скіравана на адзін прадмет, на адну мэту, якая абавязкава павінна быць дасягнута; тут ня меней узбуджаецца і выябражэнне, бо мусіш разлучаць і лучыць розныя абразы і элементы веды, камбінаваць іх у новых злучэннях. Далей, тут узбуджаецца пачуццё эстэтычнае, моральнае, бо ня можна ані самым вучням, ані іх кіраўнікам не звярнуць, ляпей — ня можна кожны раз не зварочваць увагі на характэро прыроды, мэтазгоднасць яе парадку ці ладу, якую палажыла якаясь Вышэйшая Сіла, на закон моральны, які кіруе жыццём чалавека ў процілежнасць да механічнае, сыляное неабходнасці, з якою разьвіваецца жыццё прыроды. Асаблівае значэнне дастае тут і тое, што экскурсіі робяцца грамадою, калектывам і такім чынам ідзе ўзгадаванне пачуцця грамадзкага. Напасьледак, экскурсіі даюць шмат і дзеля ўзбагачэння і пашырэння мовы, якая дастае тут асаблівую красачнасць, вобразнасць і эмоцыянальнасць. Ці ня маем мы права пасля ўсяго гэтага сказаць, што праз экскурсіі, фізычную працу і т. д. ідзе ўзгадаванне ўсяго чалавека *)?

Гульні ў старой школе прабіваліся як бы кантрабандай, іх не дазвалялі, на іх глядзелі, як на перашкоду заняткам, забываючы, што гульняў і звязаных з імі рухаў, дзейнасці вымагае сама прырода дзіцячая, як сказаў яшчэ Руссо: „прырода хоча, каб дзеці дзіцямі былі, пакуль зробіцца дарослымі“. Новая працоўная школа ўводзіць гульні ў сістэму ўзгадавання, выходзячы з пагляду, што яны спрыяюць як фізычнаму, так і духоўнаму разьвіццю дзяцей. Колькі падчас гульняў і забаў прастору для дзіцячае творчасці, фантазіі, спрыгнасці! Пазбавіць дзяцей магчымасці гуляць — ужо не кажу, што гэта значыла-бы пазбавіць іх дзіцінства з яго радасцямі і шчасцем, але гэта значыла-бы пазбавіцца найчепшага сродка грамадзкага ўзгадавання: тут гэтулькі самых рознародных палажэнняў і ўзаемаадносінаў, тут гэтулькі сустракаецца характэраў, тут так часта прыходзіцца паступацца сваімі эгоістычнымі інтарэсамі ў імя агульных і т. д.

Песьні народныя, музыка дэклімацыя, спектаклі школьныя — усё гэта таксама павінна абавязкава знайсці сабе месца ў школе, асабліва падчас вучнёўскіх вечарын, якім нельга не прыдаваць вялізарнага ўзгадоўваючага значэння.

*) Гляд. маю стацыю ў „Родных Гонях“ за 1927 г., кн. II пад загалоўкам: „Аб аснаўных прынцыпах навучання і ўзгадавання ў пачаткавай беларускай школе“.

чэння. Тут дзеці вучацца запраўднага грамадзкага жыцця, тут — школа грамадзкіх навыкаў і абыходжаньня, тут гэтулькі мамэнтаў эстэтычнага разьвіцьця і г. д.

Грамадзкае ўзгадаваньне.

Уся сыстэма школьнага навучаньня і ўзгадаваньня павінна быць прасякнута грамадзкім духам, што трохі намі ўжо адзначана. Характэрыстыка розных асобаў — ці то з кніжкі, ці з жыцця — з боку іх грамадзкага разьвіцьця, падкрэсьліваньне заўсёды грамадзкіх ідэяў і ідэалаў, падыход да кожнае жыцьцёвае зьявы ці здарэньня ў школе з грамадзкага пункту гледжаньня, напаследак, самая будова школы на прынцыпах свабоды і ўзаемнае пашаны — усё гэта дасьць пажаданыя рэзультаты ў сэнсье грамадзкага ўзгадаваньня.

Школа павінна прадстаўляць сабою цесна спаяную грамаду, дзе кожны сябра сьвядома і дабравольна падпарадкуецца агульнаму ўкладу жыцця і вымаганьням школы. Нармальным будзе такое палажэньне, калі жыцьцё школы будзе разьвівацца на прынцыпах *самаўрады, самаўзгадаваньня*. Хай дзеці самі глядзяць за парадкам у школе і выпаўненьнем усімі сваіх абавязкаў, хай самі сьвядома бароняць права і гонар кожнага. Павінна быць поўная згода і супрацоўніцтва вучняў паміж сабою і ў узаемаадносінах з вучыцелем. У школе не павінна быць ніякіх караў і казарменнае муштры, але, з другога боку, вучыцель павінен зорка наглядаць, каб жыцьцё школьнага колектыву не адхілялася на неадпаведны шлях.

Школьныя гурткі ў старой школе не існавалі зусім, і гэта нядобра, бо праца ў гуртках мае ўзгадоўваючае значэньне, не гаворачы ўжо аб тым, што яна вельмі пашырае кругазор вучня, выводзячы яго часта па-за рамкі школьнага жыцця. Самыя рознародныя інтарэсы могуць злучаць у школе дзяцей у гурткі. Могуць быць гурткі дзеля абароны птушак, дзеля вывучэньня мясцовае флёры (расьліны) і фауны (жывёлы), клімату, мясцовае гаспадаркі, промыслаў, — гурткі музыкальныя, мастацкія, для фатаграфаваньня і г. д., на вышэйшай ступені — гурткі для зьбіраньня народнае творчасці і вывучэньня народнае мовы і інш. Як і ўсё ў школе, праца ў гуртках павінна вясьціся плянова, акуратна, пад пэўным кантролем і пры супрацоўніцтве вучыцеля, з адпаведнымі справаздачамі ўсёй школе, якая жыва ўваходзіць у гэтую работу, дапаўняе, крытыкуе, памагае, заахвочвае новых сяброў і г. д.

Плян школы, праграмы, падручнікі. Прынцыпова, у працоўнай школе, дзе ўзбудзіцелем усяе работы зьяў-

ляецца вучань, а не вучыцель, дзе вучыцель не „выкладае“ лекцыяў у звычайным сеньсе слова, а „творыць“ з вучнямі, дзе няма „навучаньня“, а ёсьць „саманавучаньне“ з дапамогай вучыцеля, — не павінна быць ніякага абавязкавага пляну, праграмаў, падручнікаў. Аднак, ува ўсёй паўнаце гэтае вымаганьне можа быць тасавана толькі да добра ўжо арганізаваных школаў, з высокім наагул культурным роўнем і пры высокай кваліфікацыі вучыцеляў. Што да беларускае працоўнае школы, дык у нашых варунках гэты прыцып з усёй дакладнасьцяй тасаваны быць ня мог бы. Магчымы толькі схэматычны (па-польску „ramowy“) плян, які дае шырокі прастор вучыцелю ўва ўсёй школьнай працы і толькі абавязвае яго давесьці вучняў да канцальнае мэты, вызначанае ў законе аб школьніцтве. У гэтым пляне знойдуць для сябе належнае месца ўсе прадметы школьнага навучаньня, якія ў працоўнай школе павінны быць аб'яднаны ў нейкую *суцэльнасьць*, на падставе ўнутранае сувязі між прадметамі. У нямецкіх школах, напр., такім аб'яднаўчым цэнтрам у I—II годзе зьяўляецца навука аб рэчах, у III—IV годзе — аб бацькаўшчыне. Што да карыстаньня вучняў падручнікамі, дык тут трэба было-бы лічыцца з шмат якімі ўмовамі: узрост вучняў, іх разьвіцьцё, самы прадмет, мэтадычная і пэдагагічная вартасьць падручнікаў і т. д. Усё гэта гаворыць за тое, што кожная школа ў унутраным сваім распарадку зьявілася-б у пэўнай меры асобнаю, індывідуальнаю.

Грамата. У чытача гэтае стацьці можа зьявіцца ўражаньне, што за фізычнаю і ручною працаю ды за экскурсіямі не застаецца месца на заняткі граматаю. Але гэты закін няслушны, бо працоўная школа вымагае зьмены амаль не ўсіх мэтадаў навучаньня, праз што будзе вялікая эканомія часу, якую вучыцель і зможа выкарыстаць на экскурсіі, ручную працу і т. д. Трэба толькі прыпомніць, колькі дарма прападала ў старой школе часу з прычыны непэдагагічнасьці спосабаў навучаньня! Калі ўвясцьці новыя, лепшыя мэтады, калі старанна праводзіць прыцыпы эканоміі часу, дык звольніцца ня меней, як палова таго часу, які раней затрачываўся на ўсё вучэньне ў школе. Калі, кажу, мы хочам узгадаваць у сваіх школах другое, новае пакаленьне, дык павінны грунтоўна ператварыць увесь школьны лад, перабудаваць школу ад верху да нізу, на новых асновах.

Чытаньне. Старая школа пры клясавым чытаньні зварочвала ўвагу пераважна на мэханізм (бегласьць) чытаньня і — для дасягненьня сьвядомасьці — вымагала шмат аб'ясненьняў; гэтымі аб'ясненьнямі звычайна зусім засла-нялася чытанае, і ад яго амаль нічога не заставалася ў душы вучня; апрача таго, чытаньне было зусім адарваным ад

жыцьця і іншых школьных заняткаў. У працоўнай школе бачым зусім інакшы падыход да чытаньня. Заданьнем яго зьяўляецца тварыць, перажываць, узбагачаць душу чытанымі вобразамі і пачуцьцямі, каб пэўныя ідэі рабіліся ўласнасьцю вучня, пашыралі і паглыблялі яго сьветапагляд і не заставаліся без уплыву на яго паступаньне ў жыцьці. Згодна з гэтым, пр. школа, замест т. зв. клясовага чытаньня, падчас якога вучні былі засуджаны на маўклівую і нярухомую седню і слуханьне, вымагае самастойнага, вольнага (паадзіночцы ці групамі) чытаньня з належным абменам уражаньняў ад чытанага, параўнаньнем з раней прачытанымі творами, збліжэньнем да акружаючае прыроды і жыцьця, злучэньнем з усёю суцэльнасьцю школьнае працы; — замест „кніжак для чытаньня“ ці клясовых хрэстаматыяў вымагае асобных выданьняў лепшых твораў прыгожае літэратуры — роднае і сусьветнае літэратуры. Такімі выданьнямі школа наагул вырашыла бы незвычайна важнае пытаньне аб арганізацыі для вучняў больш-менш абавязкавага хатняга, самастойнага чытаньня, разумеецца, у пэўнай сыстэме і паступовасьці, пад бліжэйшым кіраўніцтвам вучыцеля.

Пісаньне. Навучаньне пісьма мае на мэце выпрацаваць навук свабодна і самастойна выражаць гэтым спосабам свае думкі і пачуцьці; вось чаму, галоўным чынам, трэба зьвярнуць увагу на пастаноўку ў школе самастойных практыкаваньняў, замест сьпісываньня, дыктовак і т. д.; каб не марнаваць гэтулькі часу на навучаньне правапісу, колькі марнавалася яго ў старой школе, трэба, каб пісьмо вялося т. зв. прафіляктычным мэтадам, г. ё. мэтадам папярэджаньня памылак і даваньня заўсёды, як узор, артаграфічна правільнага пісьма. Ня можна такжа дапускаць, каб пры навучаньні першапачаткавага пісьма (пры сьпісываньні) вучні карысталіся друкаваным тэкстам; пісаньне павінна вясціся заўсёды паводле пісаных узораў.

Рахаваньне. У старой школе вельмі было занябана вуснае рахаваньне, па другое — усё навучаньне насіла болей тэарэтычны ці адарваны характар, чым конкретны. Новая школа вымагае навучаньня пераважна вуснага рахунку, з памяці, як болей патрэбнага ў жыцьці (асабліва ў нашым сялянскім), з другога боку — пры навучаньні рахункаў павінен знайсці самое шырокае застасаваньне прыцып нагляднасьці. З дзяцьмі малодшага веку рэкамандуецца вясці навуку рахункаў іншы раз падчас гульняў, напр., у „крану“. І наагуль трэба выкарыстаць кожную нагоду, найлепей падчас экскурсіяў або фізычнае працы, каб вырашыць з вучнямі тое ці іншае канкрэтнае арытмэтычнае або геомэтрычнае заданьне.

Нацыянальны характар узгадаванья.

Усім намі дагэтуль сказаным мелася на мэце ў най-
болей характэрных рысах высветліць сутнасць працоўнае
школы, якая адна толькі з усіх існуючых сыстэмаў школь-
нага ўзгадаванья можа заслугоўваць, на нашу думку, на
прызнаньне з боку беларускага вучыцельства і грамадзян-
ства. Каб закончыць стацьцю, нам хацелася-б яшчэ раз
з асаблівым націскам падчыркнуць, што працоўную школу
прадстаўляем сабе ня йначай, як толькі з ярка выражаным
нацыянальным абліччам. Уся праца ў школе, як і сама
школа, усім сваім унутраным укладам і вонкавым выгля-
дам, павінна мець чыста *беларускі* характар. Перашкаджаць
нашай школе йсьці гэтым іменна шляхам — гэта было бы
перадусім праступленьнем проці дзіцяці, проці яго сьвя-
тога права вучыцца ў роднай школе, у роднай мове.

Дзіця прыходзе ў школу з пэўным ужо запасам воб-
разаў, прадстаўленьняў, ідэй, якія падлягаюць далейшаму
разьвіцьцю, пашырэнню, узбагачэнню. Крыніцаю іх зьяў-
ляецца родная сям'я, родная хата, родная вёска, родная
прырода, таварышы дзіцячых гульняў і т. д. Усё сваё —
роднае, блізкае, дарагое. Так натуральна будзе на гэтым
іменна фундамэньце пачаць будову далейшую духоўнага
аблічча дзіцяці. І ці-ж запраўды не праступленьнем было-б
пасья гэтага, каб хто пачаў усю гэтую спадчыну ламаць,
сьціраць, зьнішчаць, падмяняючы чужым, іншым, незнаё-
мым? Ці-ж такая „сыстэма“ была-б „узгадаваньнем“ дзіця-
ці? Не, гэта былабы калечаньнем дзіцячае душы, школьнаю
„інквізіцыяй“, зьдзекам над узгадаваньнем... Гэта так нязь-
менна, — кажа адзін пісьменьнік, — як тое, што вада цячэ ўніз,
а масла ў ёй выплывае наверх, спаўняючы законы свае пры-
роды. Дзіця падлягае сваёй прыродзе, і ўсякая спроба зьмя-
няць яе ў якім хоч сэнсье, балюча будзе адзвацца на яго
духовым і фізычным разьвіцьці. І раны, якія робяцца яго-
най прыродзе, не забываюцца і не згладжываюцца за ўсё
жыцьцё чалавека!

Якімі-ж сродкамі забясьпечваецца нацыянальны харак-
тар школы?

Першаю ўмоваю, разумеецца, будзе тое, каб беларус-
кіх дзяцей ў беларускай школе вучыў вучыцель-беларус,
а не які чужынец, хаця бы і добра ведаючы беларускую
мову. І мала таго, што беларус: ён павінен паходзіць з тэй
сфэры, да якой належаць вучні. Патрэбна, каб душа вучы-
целя, яго псыхіка, увесь жыцьцёвы сьветапагляд, такжа
пагляды на гісторыю, на ўсе балючыя пытаньні сучаснась-
ці — былі беларускія. Калі ў школе будзе чужынец, дзеці
і вучыцель ня будуць разумець адзін аднаго, ня будуць

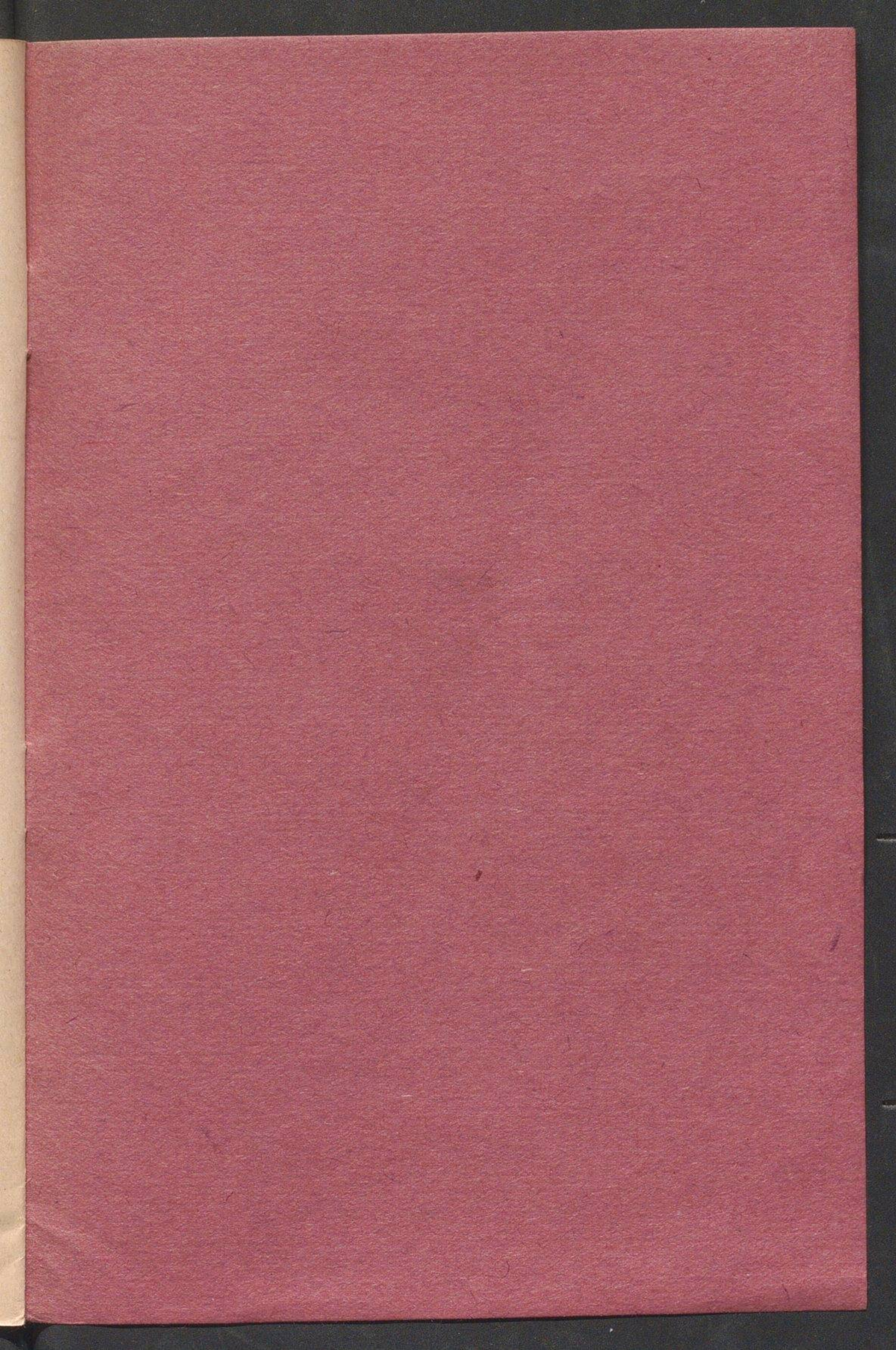
мець адны да адных патрэбнага даверра і пашаны, а дзе ўсяго гэтага няма, там няма і школы, няма і ўзгадаваньня ў праўдзівым значэньні гэтага слова. — Па-другое, нацыянальны характар школы забяспечваецца, калі вучыцель-беларус вучыць у роднай мове, па роднай кніжцы, калі карыстаецца пераважна прадстаўленьнямі, параўнаньнямі, успамінамі, літэратурнымі, гістарычнымі і бытавымі прыкладамі з беларускае працы і жыцьця, беларускае гісторыі і літэратуры. Толькі пры такім выкладаньні для вучня ўсё будзе зразумелым, ён будзе аддаваць вучыццялю ўсю патрэбную ў клясе ўвагу, зможа прывязацца да навукі, да школы, толькі пры гэтай умове можа нармальна пайсьці ўзгадаваньне дзіцяці. У школе (на вышэйшых ступенях) павінна адбывацца вывучэньне беларускае літэратуры і гісторыі, такжа гаспадаркі, эканамічнага, сацыяльнага і праўнага стану беларускага народу, іначай школа ня дасьць сваім гадунцам патрэбнае сьвядомасьці і ня выпаўніць свайго назначэньня. Гэтае вымаганьне ня ёсьць нешта асаблівае, вузка — нацыянальнае, мо' хто сказаў бы — прадыктыванае „беларускім шовінізмам“. Гэта — натуральнае, сьвятое права і абавязак кожнага сьвядомага грамадзяніна — ведаць свой народ, яго вераваньні, традыцыі, ўсё жыцьцё — эканамічнае, культурнае, грамадзкае. І ня ведама-б было, чаму мы, беларусы, у гэтым выпадку павінны зьявіцца якімсьці няшчасным выняткам сярод усіх другіх народаў?!

Гэтую стацьцю мы пісалі з глыбокаю вераю, што паўстане — бо ня можа не паўстаць для колькі-мільённага народу, да таго яшчэ у наш дэмакратычны век — свая родная беларуская школа, у якой беларускі народ зможа без усялякіх перашкодаў узгадоўваць сваіх дзяцей. Тым хутчэй паўстане, чым галасьней народ будзе заяўляць сваё права на родную школу, як і наагул на культуру і нацыянальнае існаваньне. Дабіўшыся школы, народ павінен будзе і заапекавацца ёю і даць ёй усялякае падтрыманьне. Мы не прадстаўляем сабе будучае беларускае школы інакшаю, як толькі грамадзкаю, у самым шырокім значэньні гэтага слова. Толькі пры гэтай умове будзе магчыма наладзіць нашай школе *тып працоўнае* школы. Краіна працоўнага люду і школу павінна мець працоўную, грамадзкую. У росквіце яе ляжыць залог культурнага і нацыянальнага росквіту і самага народу.

С. Паўловіч.

CO. 10. 1928